

УДК 34:346.27

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.7>**Марина Кузьміна,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри господарського права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ КООПЕРАТИВІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості правового регулювання створення та функціонування енергетичних кооперативів. Тема є актуальною, адже в сучасних умовах ключовим фактором розвитку стає співпраця та горизонтальна взаємодія на рівні територіальних громад у різних сферах, особливо в енергетиці. Кооператив у багатьох країнах виступає правовою формою самоорганізації населення у сфері відновлюваної енергетики. Німеччина є однією з країн, що має успішний досвід створення та функціонування енергетичних кооперативів, тому в статті наводяться ключові пункти правового статусу енергетичного кооперативу в Німеччині. Активізації розвитку енергетичних кооперативів в Україні сприятиме вдосконалення законодавства у цій сфері. Особливістю правового регулювання є те, що, окрім господарського законодавства, має бути удосконалене й муніципальне законодавство, адже важливу роль в активізації створення енергетичних кооперативів відіграють територіальні громади та органи місцевого самоврядування. Так, енергетичні кооперативи дають можливість громадам забезпечувати свої потреби в енергоресурсах, використовувати місцеві види палива, ставати енергонезалежними і бути активними учасниками енергетичного ринку. Запропоновано форми участі органів місцевого самоврядування у кооперативному русі. Крім цього, необхідні відповідні зміни у Законі України «Про кооперацію» щодо визначення правового статусу енергетичного кооперативу або прийняття окремого Закону «Про енергетичні кооперативи». Проаналізовано деякі складники правового статусу енергетичного кооперативу: поняття, види, кількість засновників, джерела формування майна, загальні засади державної підтримки. Енергетичний кооператив визначається як юридична особа, що створюється шляхом добровільного об'єднання фізичних, юридичних осіб будь-якої форми власності, а також органів місцевого самоврядування на основі членства для ведення підприємницької діяльності у сфері заготівлі, виробництва та реалізації енергетичних ресурсів для задоволення власних потреб та потреб третіх осіб за рахунок членських внесків та інших джерел фінансування.

Ключові слова: кооператив, енергетика, відновлювана енергетика, відновлювані джерела енергії, енергетична кооперація.

Постановка проблеми. У промислову епоху ключовими факторами розвитку були дисципліна, важка праця, вертикальна організація, фінансовий капітал, ринковий механізм і приватна власність. В умовах третьої промислової революції та Промисловості 4.0 одним із ключових факторів розвитку стає співпраця, горизонтальна взаємодія, децентралізація, соціальний капітал, доступ до глобальних мереж. Інформаційно-комунікаційні технології мають розподілений характер, зливаються воедино з розподіленими відновлюваними джерелами енергії, утворюють нову інфраструктуру та дають початок новому виду екологічної свідомості. Енергія все більше починає сприйматися не через її централізований розподіл та засіб шантажування з боку деяких енергетичних країн, а як те, чим можна забезпечити себе самостійно, і ключовим у цьому стає самоорганізація на рівні територіальних громад. Дедалі більшого розвитку набувають

різноманітні правові форми самоорганізації населення, а у сфері енергетики це енергетичні кооперативи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В. Ю. Уркевич аналізує правові проблеми становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України. А. О. Пантелеймоненко досліджує зарубіжний досвід створення енергетичних кооперативів. Однак дослідження проблем правового регулювання створення енергетичних кооперативів з метою розвитку виробництва енергії з відновлюваних джерел не проводилось.

Метою статті є визначення особливостей та проблем створення та функціонування енергетичних кооперативів у сфері відновлюваної енергетики в зарубіжних країнах та в Україні.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток енергетичних кооперативів у зару-

біжних країнах відбувається завдяки поєднанню ініціативи громадян, які прагнуть «децентралізації енергетичних послуг», що в основному зосереджені в руках крупного бізнесу, та підтримки з боку держави, яка вирішує енергетичну проблему за рахунок стимулювання запровадження використання відновлюваних джерел енергії. Збільшення кількості енергетичних кооперативів відповідає завданням місцевих та регіональних програм [1, с. 36].

Енергетичні кооперативи є об'єднаннями громадян, підприємств та організацій, метою яких є реалізація різноманітних локальних проектів у сфері відновлювальної енергетики, формою так званої громадської активності в окремих політичних процесах. Так, кооператив Friedrich-Wilhelm Raiffeisen Energie з Баварії побудував сонячну електростанцію для своїх членів. У США Piedmont Biofuels Cooperative у місті Пітсборо забезпечує своїх членів біодизелем, який виготовляють із харчових відходів – масла, яке залишається від смаження продуктів у фастфудах. Поширені енергетичні кооперативи також в Австрії, Данії, Нідерландах, Швеції, Великобританії. Вони надають можливість зробити свій внесок у переході від неекологічного використання невідновлювальних енергоресурсів до енергозабезпечення шляхом використання відновлювальних джерел енергії, створюють можливість для розвитку регіональних енергетичних проектів.

Можна виділити такі види енергетичних кооперативів у Німеччині: споживачів енергії (спеціалізуються на закупівлі і розподілі електроенергії та газу); з виробництва енергії (виробляють екологічно чисту енергію, одержану від вітру, сонця, біопалива); з виробництва та споживання енергії (здійснюють комплексне вирішення енергетичної проблеми для своїх членів); енергетично-сервісні (поєднують виробництво та споживання енергії з іншими, зокрема консалтинговими, послугами) [1, с. 38].

Відповідно до законодавства Німеччини кооперативом вважається товариство з необмеженою кількістю членів, мета якого полягає в сприянні отриманню доходів або веденню господарської діяльності його членами або реалізації їхніх соціальних та культурних інтересів на основі спільно налагодженого комерційного підприємства. Кооператив має бути внесений до спеціального державного реєстру юридичних осіб у встановленому законодавством порядку. Крім того, з метою забезпечення прав членів та кредиторів створюються кооперативні (аудиторські) союзи. Новий кооператив має бути членом одного із законодавчо визнаних кооперативних

(аудиторських) союзів, який надає висновок про економічну спроможність кооперативу. Кооператив має бути створений не менше ніж трьома фізичними або юридичними особами, проте загальна кількість членів кооперативу не обмежена. Порядок вступу та виходу з кооперативу визначається статутом [2, с. 8].

Особливості діяльності енергетичних кооперативів у Німеччині:

1. Фінансування: пайові членські внески (спрямовуються для придбання необхідної техніки й обладнання), кредити кооперативних банків, позики «на цілі розвитку» від спеціалізованих державних установ (зокрема, KfW), кредити комерційних банків, інші позики [1, с. 41].

2. Розмір паю. Внесок у середньому становить менше 500 євро, що робить доступною участь у кооперативі для осіб з різним рівнем доходів.

3. Учасники: 1) фізичні особи (90 %); 2) суб'єкти господарювання; 3) банки; 4) муніципалітети; 5) фермерські господарства; 6) церковні громади.

4. Кількість засновників. Більшість кооперативів мають менше ніж п'ятдесят засновників, але вже у перший рік діяльності кількість зростає у два рази (а в окремих випадках і у п'ять разів). Найбільші німецькі енергетичні кооперативи об'єднують до 4 тис. [1; 2].

Прикладом енергетичного кооперативу може бути об'єднання фінансових зусиль мікрогромади для: спільної заготівлі енергетичної сировини (закупівля дров, пелет, виробництво брикетів / пелет із соломи та деревини, вирощування енергетичної лози); оптової закупівлі послуг, пов'язаних з енергоефективністю (послуги енергоаудиту, термомодернізації житлових і промислових або офісних об'єктів); фінансування придбання членами кооперативу енергетичних установок (котлів, акумуляторів, сонячних батарей тощо); виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії (зокрема, встановлення сонячних і вітроелектростанцій, біо-ТЕС на соломі і тирсі); виробництва тепла (як для членів кооперативу, так і для опалення цілих вулиць або районів у селах і містах): у селі установки з видобутку біогазу з відходів тваринництва, в місті – котли на твердому паливі; автономне нагрівання і постачання гарячої води від геліоколекторів; охолодження і централізоване кондиціонування приміщень (наприклад, як у Барселоні) [3].

При цьому створюються кооперативи не тільки для задоволення соціальних потреб, а й з метою отримання прибутку.

Встановлені державні гарантії для енергетичних кооперативів: законодавче регулювання правового статусу енергетичного

кооперативу шляхом визначення їхніх прав, обов'язків та відповідальності; законодавчо закріплений демократичний характер внутрішніх процедур; широка автономія кооперативу щодо формування власного статуту; вимога до кооперативів бути учасниками кооперативних союзів та обов'язкові регулярні перевірки кооперативними союзами; державне регулювання діяльності кооперативних союзів; спрощений порядок щодо дозвільних процедур. Оподаткування в загальному порядку, однак можуть бути винятки, наприклад звільнення від сплати податку на прибуток юридичних осіб кооперативів, що займаються виключно обробкою власної сільськогосподарської продукції у формі виробництва біогазу з рослинних та тваринних відходів, якщо членами такого кооперативу є фізичні особи. Отримання дозволів або ліцензій залежить не від організаційно-правової форми, а від виду діяльності, що планує здійснювати кооператив. Так, наприклад, якщо кооператив планує здійснювати експлуатацію енергомережі, він повинен отримати дозвіл. Окремої підтримки для енергетичних кооперативів не існує, однак держава в цілому підтримує розвиток відновлювальної енергетики, і кооперативи мають рівні права з іншими суб'єктами господарювання [2, с. 16].

В Україні вже є перший досвід енергетичної кооперації. Так, у місті Славутич створено енергетичний кооператив, який будуватиме та експлуатуватиме сонячні електростанції. Проектом передбачено будівництво першої в Україні краудфандингової сонячної електростанції потужністю близько 350 кВт, яку планується розмістити на дахах кількох будинків у центрі міста. Інвесторами стануть жителі міста. У проєкті бере участь і міська влада, яка надасть кооперативу для встановлення сонячних батарей дахи кількох муніципальних будівель. Уся вироблена електроенергія буде реалізована за зеленим тарифом для дахових сонячних електростанцій. При цьому та частина прибутку, яка буде надходити на рахунки міської влади, буде використана для підвищення енергоефективності громадських будівель [4].

Для того, щоб пришвидшити розвиток енергетичних кооперативів в Україні, передусім необхідне вдосконалення законодавства у цій сфері.

Перш за все, необхідна підготовка та реалізація комплексної державної програми, що поєднуватиме широку пропаганду таких кооперативів (роз'яснення переваг для населення), методичну і фінансову підтримку ініціативних груп, розробку механізму залучення заощаджень населення для реалізації кооперативних проєктів енергозабезпечення

та професійний супровід енергетичних кооперативів (наприклад, навчання працівників та представників виборних органів управління) [1, с. 43].

Наступним кроком є визначення правового статусу енергетичного кооперативу. Закон України «Про кооперацію» визначає кооператив як юридичну особу, утворену фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

За напрямками діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо. Тобто перелік видів кооперативів невичерпний.

У 2017 році в Державному агентстві енергоефективності та енергозбереження презентовано концепцію законопроекту «Про споживчі енергетичні кооперативи», положення якої однак так і не набули продовження в законодавстві [5].

В 2019 році в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» шляхом внесення змін надане визначення енергетичного кооперативу як юридичної особи, заснованої відповідно до Закону України «Про кооперацію» або Закону України «Про споживчу кооперацію» для здійснення господарської діяльності з виробництва, заготівлі або транспортування паливно-енергетичних ресурсів, а також для надання інших послуг з метою задоволення потреб його членів або територіальної громади, а також з метою отримання прибутку, відповідно до вимог законодавства. Встановлено також особливості нарахування та диференціації «зеленого» тарифу для енергетичних кооперативів, що виробляють енергію з різних відновлюваних джерел (вітер, сонце, біогаз).

Для врегулювання правового статусу цього нового особливого суб'єкта господарювання необхідним є визначення наступних його складових:

1) статусу засновників та членів кооперативу, особливостей внесення та повернення паїв, прав спадкоємців, а також передбачення мінімальної кількості членів – дві особи. У Законі «Про кооперацію» мінімальна кількість учасників – три особи. На наш погляд, має бути не менше десяти засновників, адже суть кооперативу – саме в об'єднанні мікрогромади щодо вирішення енергетичних питань. Законом України «Про альтернативні джерела» встановлено, що умовою нарахування «зеленого» тарифу є кількість учасників не

менше десяти осіб. Крім цього, у відносинах кооперативів з органами місцевого самоврядування, наприклад державно-приватного партнерства, може бути встановлено вимогу, що кооператив має складатися не менше як із десяти членів, що мають постійне місце проживання у певній територіальній громаді;

2) правового статусу майна кооперативу та джерел його надходження. Так, на наш погляд, це можуть бути кредити кооперативних банків, позики від спеціалізованих державних установ, кредити комерційних банків, інші позики, а також міжнародні гранти в тому числі на розвиток територіальної громади, якщо остання в особі органів місцевого самоврядування виступить одним із засновників. Взагалі, чим більша кількість учасників кооперативу, тим більше гарантії незалежності його функціонування від інвестора, одним із завдань кооперативу є постійне збільшення кількості учасників;

3) загальних засад державної підтримки, що може здійснюватися шляхом надання державних гарантій, фінансування за рахунок коштів державного або місцевого бюджету, гарантування придбання надлишків енергії за «зеленим тарифом».

4) можливість органів місцевого самоврядування брати участь у діяльності кооперативів. Енергетичні кооперативи дають можливість громадам забезпечувати свої потреби в енергоресурсах, використовувати місцеві види палива, ставати енергонезалежними і, що цікаво, бути активними учасниками енергетичного ринку. Завдяки фінансовій децентралізації, що здійснюється в рамках реформи місцевого самоврядування, місцева влада отримує достатньо фінансування, яке варто спрямувати на необхідні для громад потреби, особливо на стале забезпечення енергоресурсами. Органи місцевого самоврядування в рамках своїх організаційно-господарських повноважень можуть брати активну участь у кооперативному русі. По-перше, вони можуть бути учасником споживчого кооперативу, що створюється з метою задоволення потреб територіальної громади без мети отримання прибутку. По-друге, органи місцевого самоврядування можуть укладати договір державно-приватного партнерства з виробничим кооперативом на умовах конкурсу.

Аналізуючи зарубіжний досвід функціонування енергетичних кооперативів, можна виділити такі його ознаки: 1) створюється фізичними і юридичними особами в тому числі комунальної форми власності; 2) має на меті отримання прибутку та досягнення соціального ефекту; 3) здійснює свою діяльність не тільки для задоволення власних потреб, але й для задоволення потреб третіх осіб;

4) сфера діяльності: заготівля, виробництво та реалізація енергетичних ресурсів; 5) фінансування: членські внески та інші джерела; 6) кількість учасників необмежена.

Таким чином, енергетичний кооператив – це юридична особа, що створюється шляхом добровільного об'єднання фізичних, юридичних осіб будь-якої форми власності, а також органів місцевого самоврядування на основі членства для ведення підприємницької діяльності у сфері заготівлі, виробництва та реалізації енергетичних ресурсів для задоволення власних потреб та потреб третіх осіб за рахунок членських внесків та інших джерел фінансування.

На наш погляд, енергетичний кооператив може бути двох видів: виробничий та споживчий. Виробничий енергетичний кооператив створюється лише фізичними особами з метою одержання прибутку. Наприклад, фізичні особи, спільними зусиллями будуючи сонячну електростанцію на дахах своїх будинків, задовольняють власні потреби в енергії, але також можуть її продавати третім особам, у тому числі територіальній громаді в особі органів місцевого самоврядування для задоволення місцевих потреб. Споживчий енергетичний кооператив може створюватися як фізичними, так і юридичними особами, але основною його метою є задоволення власних потреб та досягнення соціального ефекту.

Висновки

Для успішного функціонування енергетичних кооперативів в Україні має бути створена відповідна правова база. Правове регулювання цього питання має здійснюватися одночасно як господарським, так і муніципальним законодавством.

Окрім внесення відповідних змін до Закону України «Про альтернативні джерела» необхідні відповідні зміни у Законі України «Про кооперацію», щодо визначення правового статусу енергетичного кооперативу, або у майбутньому навіть прийняття окремого Закону «Про енергетичні кооперативи», адже енергетичний кооператив має особливий правовий статус, пов'язаний з тим, що це юридична особа, що створюється шляхом добровільного об'єднання фізичних, юридичних осіб будь-якої форми власності, а також органів місцевого самоврядування на основі членства для ведення підприємницької діяльності у сфері заготівлі, виробництва та реалізації енергетичних ресурсів для задоволення власних потреб та потреб третіх осіб за рахунок членських внесків та інших джерел фінансування. На наш погляд, енергетичний кооператив може бути двох видів: виробничий та споживчий.

Щодо муніципального законодавства, необхідно передбачити можливість органів місцевого

го самоврядування в рамках своїх організаційно-господарських повноважень брати активну участь у кооперативному русі, що може здійснюватися в таких формах: 1) бути учасником споживчого кооперативу, що створюється з метою задоволення потреб територіальної громади без мети отримання прибутку; 2) укласти договір державно-приватного партнерства з виробничим кооперативом на умовах конкурсу.

Список використаних джерел:

1. Пантелеймоненко А. О. Енергетичні кооперативи: досвід Німеччини. *Наукові праці Полтав-*

ської державної аграрної академії. 2013. № 1(6). С. 36-45.

2. Байко Р. Енергетичні кооперативи: досвід Німеччини та Австрії. URL: http://feao.org.ua/wpcontent/uploads/2017/02/FEAO_Energy_cooperatives.pdf

3. Енергетичні кооперативи для бізнесу. URL: <http://msb.aval.ua/news/?id=26721>.

4. Сонячна електростанція у складчину. URL: <http://panorama.cn.ua/content/sonyachna-elektrostantsiya-u-skladchinu/>

5. Концепція законопроекту «Про споживчі енергетичні кооперативи». URL: <http://energycooperative.org.ua/2017/02/09/>

The article is devoted the features of the legal regulation of the creation and functioning of energy cooperatives. The topic is relevant, because cooperation and horizontal interaction at the level of territorial communities in various spheres, especially in the energy sector, is a key factor in development. The cooperative in many countries acts as a legal form of self-organization of the population in the field of renewable energy. Germany is one of the countries with successful experience in the creation and operation of energy cooperatives, therefore, the article gives the key points of the legal status of the energy cooperative in Germany. Improvement of legislation in this area of energy cooperatives in Ukraine is necessary. In addition to the economic legislation, municipal legislation must be improved, as territorial communities and local authorities play an important role in activating the creation of energy cooperatives. Energy cooperatives enable communities to meet their energy needs, use local fuels, become energy independent, and be active members of the energy market. The forms of participation of local self-government bodies in the cooperative movement are proposed. In addition, appropriate changes are required in the Law of Ukraine "On Cooperation", regarding the definition of the legal status of the energy cooperative, or the adoption of a separate Law "On Energy Cooperatives". Some components of the legal status of the energy cooperative are analyzed: concepts, types, number of founders, sources of property formation, general principles of state support. The Energy Cooperative is defined as a legal entity created through the voluntary association of individuals, legal entities of all forms of ownership, as well as local self-government bodies based on membership for conducting entrepreneurial activities in the field of procurement, production and sales of energy resources to meet their own needs and the needs of third parties at the expense of membership fees and other sources of funding.

Key words: cooperative, energy, renewable energy, renewable energy sources, energy co-operation.